

КАЗАНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБАЙ

«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI, MADANIYATI»

MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY KONFERENSIYA

TOSHKENT - 2025

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY
INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI,
MADANIYATI»**

**MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI**

TOSHKENT - 2025

Mazkur ilmiy maqolalar to'plamida «Turkiy xalqlarning ma'naviy integratsiyasi: tili, adabiyoti, madaniyati» II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Maqolalarda turkiy tillarning rivoji va o'zaro o'xshashliklarini, umumiy adabiy merosimizni ilmiy asosda chuqur o'rganish; madaniy aloqalarni zamonaviy texnologiyalar orqali kengaytirish; tarjima va adabiy almashinuv orqali xalqaro miqyosda muloqotni kuchaytirish; raqamli platformalar orqali integratsiyani amalga oshirishga oid fikrlar yoritib berilgan. To'plamdan dunyo bo'yicha taniqli turkiyshunos olimlar, metodistlar, o'qituvchilar hamda ToshDO'TAU iqtidorli talabalarining maqolalari ham o'rin olgan.

To'plam til va adabiyot ta'limi bilan shug'ullanuvchi professor-o'qituvchilar, shu sohaning tadqiqotchilari, magistrant va talabalarga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

G.Asilova – *pedagogika fanlari doktori (DSc), professor.*

G.Norimova – *filologiya fanlari nomzodi, dotsent.*

Tahrir hay'ati:

S.Muhamedova, S.Qambarova, O.Turaqulova,
Y.Shirnova, M.Yo'ldosheva.

Mazkur to'plam matni Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining 2025-yil 2-iyundagi 10-sonli majlisida muhokama qilinib, nashrga tavsiya qilingan.

Izoh: Maqolalarning ilmiy saviyasi uchun mualliflar o'zlari mas'uldirlar.

упорядоченной земле свое потомство семь башкирских родов, от которых и берет начало башкирский народ. Такими образом, в эпосе «Акбузат» продолжается описание становления мира. Появление из-под воды многочисленных стад скота, по мнению исследователей, распространено у многих народов в разных концах света, в том числе и узбеков-локайцев.

Одним из особенностей эпоса «Акбузат» является также то, что в нем очень умело переплетены два пласта – архаический, космогонический и более поздний описывающий уже господство развитых социальных отношений, неравенство между людьми, наличие богатых и бедных, господство над всеми хана по имени Масим.

Все вышеперечисленные примеры из башкирской культуры показывают, что территория Южного Урала является исконной родиной башкир, где они сформировались в необозримо древние времена, где обитают и поныне. Других народов, которые бы своей пуповиной приросли к территории Южного Урала, нет. Более того, если у башкир Урал – это священный центр мира, пуп земли (по-башкирски - ер кендеге), где башкир ищет и может найти свою защиту и еду, одежду и все необходимое для жизни, то у других народов отношение к Уралу несколько иное.

Литература

1. Акбузат // Башкирское народное творчество. – Уфа. Башкирское книжное издательство, 1972 (на башк. яз.).
2. Урал батыр // Башкирское народное творчество. – Уфа. Башкирское книжное издательство, 1972 (на башк. яз.).
3. Шишонко В. Пермская летопись, пятый период, часть вторая с 1695 – 1701 гг. – Пермь: Типография Пермской земской управы, 1887 г.

DOI: 10.52773/tsuull.conf.2025/YBNB4128

БАЙЫРКЫ ТАШ ЖАЗМА ЭСТЕЛИКТЕРДЕГИ ОРТОК СӨЗДӨР

Турганбаев Нурмамат Орозович

Филология илимдеринин кандидаты, доцент.

Ош мамлекеттик университетинин филология жана маданияттар

аралык коммуникация институту

Nurturganbaev64@mail.ru

Аннотация. Макалада бүгүнкү күнү да актуалдуулугун жоготпой, түрк тилдүү элдерде илимий өңүттө да, саясий өңүттө да ордун таап жаткан Орхон-Енисей таш жазма эстеликтеринин маанилүүлүгү боюнча сөз болот. Аталган жазма эстеликтерди изилдөө иштер тээ XIX кылымда башталса да күн өткөн сайын анын баалуулугу артып келет. Макалада байыркы жазма эстеликтердин фонетика, лексика жана грамматика маселелеринин кээ бир түрк тиледрине салыштырылган кыскача фактылары берилет. Ошондой эле эстеликтердеги тексттердин мисалында бул жазуулар түрк тилдеринин ичинен кайсыл топко көбүрөөк таандык экендиги боюнча да азыноолак сөз болот.

Ошондой эле биздин ата-бабаларыбыздын эң чоң эмгеги - адамзат үчүн абдан баалуу болгон жазуунун фонологиялык түрүнүн калыптанышында да чоң роль ойношкондугу болуп саналат. Ушул чакан макалада байыркы түрк элдеринин тилинин, адабиятынын, жазуусунун тарыхый жактан өнүгүшүндө жасаган зор кадамдары тууралуу да сөз болот. Кийинки мезгилдерде түрк тилдүү окумуштуулардан Б.М.Юнусалиев, Н.Орхун, Г.Айдаров, С.Сыдыков сыяктуу окумуштуулардын илимий изилдөөлөрү боюнча да айтылды.

Негизги сөздөр: рун алфавити, арамей жазуусу, таш жазма эстеликтер, байыркы доор, түрк тилдери, Орхон-Енисей жазмалары.

Аннотация. В статье рассматривается значение Орхон-Енисейских петроглифов, которые не утратили своей актуальности и сегодня и находят свое место как в научных, так и в политических кругах тюркоязычных народов. Хотя изучение этих письменных памятников началось еще в XIX веке, их ценность растет с каждым днем. В статье приводятся краткие сведения о фонетике, лексике и грамматике древних письменных памятников в сравнении с некоторыми тюркскими языками. Речь идет также о спорах о том, к какой группе тюркских языков относятся эти надписи, исходя из текстов на памятниках.

Необходимо отметить, что величайшей заслугой наших предков является то, что они также сыграли важную роль в формировании фонологической формы письма, которая была очень ценна для человечества.

В данной небольшой статье также речь идет о больших шагах, предпринятых древними тюркскими народами в историческом развитии их языка, литературы, письменности. Наряду с этим в последние десятилетия в исследование старинных надписей внесли свою лепту и работы тюркоязычных ученых Б.М. Юнусалиева, Н. Орхун, Г. Айдарова и С. Сыдыкова.

Ключевые слова: рунический алфавит, арамейское письмо, каменные надписи, древность, тюркские языки, орхон-енисейские надписи.

Abstract. The article examines the significance of the Orkhon-Yenisei petroglyphs, which have not lost their relevance today and find their place in both scientific and political circles of Turkic-speaking peoples. Although the study of these written monuments began in the 19th century, their value is growing every day. The article provides brief information about the phonetics, vocabulary and grammar of ancient written monuments in comparison with some Turkic languages. It also discusses the disputes about which group of Turkic languages these inscriptions belong to, based on the texts on the monuments.

It should be noted that the greatest merit of our ancestors is that they also played an important role in the formation of the phonological form of writing, which was very valuable for humanity.

This short article also discusses the great steps taken by the ancient Turkic peoples in the historical development of their language, literature, and writing. Along with this, in recent decades, the works of Turkic-speaking scholars B.M. Yunusaliev, N. Orkhun, G. Aidarov, and S. Sydykov have contributed to the study of ancient inscriptions.

Key words: runic alphabet, Aramaic script, stone inscriptions, antiquity, Turkic languages, Orkhon-Yenisei inscriptions.

Киришүү. Орхон–Енисей дарыяларынын жээгинен табылган бул таш жазуулары V–VIII кылымдарга таандык болуп эсептелет. Кыргыз эли менен бирдикте түрк, казак, өзбек, уйгур, түркмөн, якут, тува, хакас, алтай, кара калпак ж. б. түрк элдеринин баарына бирдей энчилеш эстеликтер. Ташка чегилген жазуулардын таалим–тарбиялык мазмуну терең жана көп кырдуу. Алардын текстинде мекендин бейпилдигин

сактоо, ички жана сырткы душмандар менен болгон алаканы, демократиялуулук, калыстык, муундар ортосундагы салттуу мамилелерди бекемдөө, элдер аралык байланыш үчүн да актуалдуулугун жогото элек ойлор, осуят насыяттар мол учурайт. Ата журттун, элдик бейпилдиги, бакыбаттыгы журт башчысынын көрөңгөсүнө, адилеттигине жана элдин ыймандык нарк дөөлөттөрүнө жараша болоору жазууда өзгөчө эскертилет. Коомдук турмушту уюштуруунун адилет, демократиялык салттарына артыкчылык берүү байыркы түрк элдеринде жогорку баалуулук катары баркталгандыгын айкын көрүүгө болот.

Изилдөөнүн натыйжалары. Түрк элдеринин тилин, адабиятын изилдөө кийинки гана доорлорго туура келет. Байыркы доордогу, тактап айтканда, IV – IX кылымда таш бетине жазылып калган жазуулардан башталат. Даректүү маалыматтарга таянсак, түрк тилдерин алгачкылардан болуп изилдөөчүлөр, негизинен, чет элдик окумуштуулар менен катар орус окумуштуулары көтөгөн изилдөө иштерин жүргүзүшкөндүгү илимий чөйрөдө кеңири маалым. Албетте, анын тарыхый себептери бар. Биринчиден, түрк элдери ошол доорлордо өзүнчө каганат түзүшүп, чоң империя болуп жашагандыгы. Экинчиден, түрк элдери жашаган жерлер өтө чоң аймакты ээлегендиктен, алар жашаган аймактын очогу катары азыркы Монголия менен Россиянын чектешкен жерлери түрк тилдүү элдердин маданий борбору катары эсептелип, жазуу маданиятын таш беттерине калтыргандыгы.

Аталган эстеликтердеги алфавит рун деп аталып, анын пайда болуусу боюнча айрым окумуштуулар архасыт доорундагы арамей жазуусуна негизделип түзүлгөн, деген пикирлер айтылат. Чындыгында, эстеликтердеги тамгалар ошол доордогу ар бир уруунун эн тамгасы экендиги чындыкка жакындашат.

Түркологияда орхон-енисей эстеликтеринин тили боюнча илимий эмгектер жазылып, анын фонологиялык өзгөчөлүктөрү, лексикалык параллелдери, сөз түркүмдөрүж.б. өзгөчөлүктөрү иликтөөгө алынып келүүдө. Кыргы тил илиминде даорхон-енисей жазма эстеликтеринин тили ар кандай багытта изилденип келе жатат³⁶

Тарыхта белгилүү болгондой, биздин замандын V–VII кылымдарында, тагыраак айтканда, 552-жылдары Арабия, Византия, Египет, Индия, Кытай менен чектешкен чоң аймактуу түрк урууларынын башын бириктирген Түрк каганаты болгон. Албетте, ошондой чоң империянын улуу тарыхы, маданияты болору шексиз. Ошол империянын тарыхына, маданиятына, жазуусуна ар бир түрк уруулары өздөрүнүн салымын кошору белгилүү. Ошол улуу империянын курамын кыпчактар, огуздар, оноктор, наймандар, кыргыздар, түргөш, каңды, усун, уйгур, татр,

³⁶ Г.Жаманкулова. Байыркы кыргыз тили. -Бишкек, 2016.

2. Наджип Э. Кипчакско-огузскийлитературный язык мамлюковского Егпета XIV века. - М., 1961

3. Ашыралиев К. ОрхонЕнисей жазма эстеликтериндеги уңгу сөздөр. Ф.: 1963, 120 б.

башкыр, чубаш, өзбек, казак, карлук, йагма, йагыл, чик, чигил, курукан, якут ж.б. түзгөн.

Тектеш түркий кыпчактар доорун изилдеп, түркология илимине эң зор үлүшүн кошкон Э.Наджип: “Түрк тилдүү элдердин эски жазма адабиятын калыптандырууда бүгүнкү татар, башкурт, казак, өзбек, каракалпак, түркмөн, азербайжан элдеринин ата бабалары белгилүү даражада үлүш кошту”, деп жазган³⁷.

К.Ашыралиев өзүнүн “Орхон-Енисей жазма эстеликтериндеги уңгу сөздөр” деген китебинде жазма эстеликтердеги уңгу сөздөрдү жана кайсыл бир жасалма сөздөрдүн алган ордуна карай сөз түркүмдөрү боюнча бөлүштүрүп, түрк тилдеринин ичинен беш тилге салыштырып караган³⁸.

Батыш Европа аалымдары бул жазууну рун (табышмактуу жазуу) деп атайт. Ырасында, “Рун” деген терминди илимге Петр Идин убагында Орус-швед согушунда туткунга түшкөн швед офиссери Ф.И.Страленберг киргизген. Анын маанисин чечмелегенде, ташка чегерилип жазылган сырдуу, табышмактуу жазуулар дегенди билдирет.

Бул жазма эстеликтер тууралуу чет элдик изилдөөчүлөр менен катар эле Россия илимдер академиясынын окумуштуулары да бир топ илимий экспедицияларды уюштуруп, аталган жазуулардын кайсыл элге таандык экендиги тууралуу көптөгөн изилдөө иштерин жүргүзүшкөн. Изилдөөлөрдүн адгачкы мезгилдеринде бул жазууларды айрым окумуштуулар фин элине таандык десе, айрымдар индогот тилине, айрымдары якут тилине десе, В.Томсен, В.Радлов, М.Мелиоранский сыяктуу көрүнүктүү түркологдор бул жазууларды эски кыргыз жазуусу деген пикирлерди айтып келишкен. Орхан - Енисей эстеликтери түрк калктарынын салттуу педагогикалык маданиятын, тарыхын изилдеп үйрөнүүнүн даректүү булагы катары каралууга тийиш.

Эстеликтерди талдап, окулуу сырын табуу даниялык көрүнүктүү окумуштуу В.Томсендин үлүшүнө туура келген. Ал окумуштуу алгач эстеликтерде кездешкен тамгалардын экинчи бир тамга менен айкашып, катар келе турган жана келбей турган өзгөчөлүктөрүн байкаган. Чындыгында, рун жазмасындагы үнсүз тыбыштар кандай үндүүлөр менен (жоон же ичке) айкашып келгендигине жараша эки же андан көп тамгалар (шартуу белгилер) менен берилет. Бир эле тамга менен берилген 6 (алты) гана үнсүз бар, калган үнсүздөрдүн баары экиден тамга менен берилген. Ошондой эле эстеликтерден бириккен (йоддошкон) тамгаларды да көрүүгө болот.

Ал эми үндүү тыбыштар эстеликтерде сегиз тыбышка ээ болгону менен 4 (төрт) гана тамга (шарттуу белги) менен берилген. Бул өзгөчөлүктү да туура байкаган В.Томсен жазуулардын окулушунда үндүү тыбыштардын колдонулушуна байланыштуу алардын жоон жана

ичкелигине карай айтыла турган эки түрдүү өзгөчөлүк болорун байкаган. Анткени, түрк тилдериндеги үндүүлөрдүн үндөштүк мыйзамынын (сингармонизм) эрежелерин жеткиликтүү билүү өтө маанилүү экендигине көзү жеткен. Ал үчүн окумуштуу шарттуу түрдө CVC (консонант, вокал, консонант) тамгаларын алып, C-үнсүз, V-үндүү же муну тескерисинче, V-үнсүз, C-үндүү болуу керек деп караган. Мындан кийин жазууну кандай окуу керек деген жыйынтыкка келген. В.Томсен жазууну окуу солдон оңду карай эмес, тескерисинче, оңдон солду карай окуу керектигин да аныктаган. Натыйжада окумуштуунун бул ою туура жыйынтык берген. Андан кийин эстеликтерде негизинен канча тамга бар экендигин, аны канча тамганын ордуна колдоднула тургандыгын ажырата билүү керек экендигин аныктаган. Ал эстеликтердеги тексттерге, андагы кездешкен тамгаларага абдан көп үңүлүп, көп караган. Тамгаларды бири менен бирин аябай салыштырган. Бул машакаттын баары окумуштуу үчүн чоң натыйжаларды берген. Ошентип, окумуштуу жыйынтыгында эстеликтерде 38 негизги тамга бар экендигин далилдеген.

1893-жылы 15-декабрь күнү Дания королунун илимий коомдук жыйынында В.Томсен Култегин менен Билге кагандын эстеликтериндеги жазууларды кантип окуунун ачкычын таап, алгачкылардан болуп туура окуган³⁹.

Бул жазуулардагы негизги өзгөчөлүктөр катары төмөнкүлөрдү саноого болот:

1. сап солдон оңду карай эмес, оңдон солду карай жазылган;
2. ар бир сөздүн ортосуна сөздөн сөздү ажыратуу максатында кош чекит коюлган;
3. түрк тилдеринде сингармония кубулушу болгонжуктан, ичке үндүүлөр менен айкашып келген үнсүздөр өзүнчө тамга менен, жоон үндүүлөр менен айкашып келген үнсүздөр өзүнчө тамга менен берилген.
4. бул жазууларда үндүү тыбыштар эмес, үнсүз тыбыштар маанилүү ролду ойногон. Үндүү тыбыштар жазылбай да калган учурлар көп кездешет, анткени үнсүз тыбыштарга карай же жоон үндүүлөрдү же ичке үндүүлөрдү кошуп окушкан;
5. жазма эстеликтердеги сегиз үндүүнү төрт гана тамга (шарттуу белги) менен беришкен жана кайсыл үнсүз тыбыш менен айкашкандыгына карата тиешелүү үндүүнү кошуп айтышкан;
6. жазма эстеликтерде жоон үндүүлөр менен да, ичке үндүүлөр менен да айкашкан беш үнсүз тыбыш бар;
7. ошондой эле төрт бириккен (йоддошкон) тамга бар.
8. морфофонологиялык же фономорфологиялык жазуу, тактап айтканда бул тамгаларда үн бар, фонологиялык касиетке ээ;
9. Орхон эстелигинде 38 тамга кездешет.

³⁹ Г.Айдаров. Орхон ескертиштеринин тексти. -Алматы. 1990, 23-б.

Учурда биз колдонуп жүргөн тамгалардын көбү кийин ар түрдүү элдерден өздөштүрүлгөндүктөн, айрым тамгалар жазма эстеликтердин тексттеринде кездешпейт. Мсалы, орус тили аркылуу кирип калган *в, ф, ш, ц* жана араб тилинен кирген *ж* тамгалары жок. *Ж* тыбышынын ордуна *й* тыбышы колдонулгандыгын эстеликтердеги тексттерден байкайбыз. Буга далил катары Билге кагандын эстелигиндеги: “йети йегирме йашыма таңгут тапа сүледим”, - деген саптар далил болот. Жазма эстеликтердеги сөздөрдүн баары эле бир элде толук сакталган эмес. Айрымдарында сакталган кайсыл бир сөз башка бир түрк элинде жолукпайт. Бирок биринде жолукпаган сөздөр башка түрк элдеринде сөзсүз жолугат. Мисалы, *асан* деген сөз азыркы кыргыз элинде адам аты катары гана колдонулса, башка түшүнүктө колдонулбайт. Ал эми өзбек элинин тилинде бул сөз адам ысымын билдирүүдөн сырткары, сын атооч сөз катары активдүү колдонулуп келет: Бир йил ишлаш хам асанми (бир жыл штөө да оңойбу) Ошондой эле ошол доорлордо колдонулган айрым макал-лакаптар бүгүнкү жашап жаткан түрк элдеринде кээ бир айырмачылыктар менен каолдонулуп келе жаткандыгын байкоого болот. Мисалы, кыргыз элиндеги “Алдыңды бала бассын, артыңды мал бассын”, - деген макал хакас, тува элдеринде “Алдыңкы этегиңди бала бассын, арткы этегиңди мал бассын”, деп колдонулат. Натыйжада кыргыз элинде “этек” деген сөз түшүп калып колдонулушунан улам, айрым чаташууларга жол берилип калганын байкап жүрөбүз.

Тилдин лексикалык қору көптеген доорлордун жыйындысы экени белгилүү. Байыркы доордо орток түрк тили тынбай өнүгүүнүн натыйжасында бир нече тилдерге салаалап, ар бир тил улуттук өзгөчөлүккө карай байып отурган, тагыраак айтканда, ар бир тил өзүнүн мурдагы уңгулаштыгын сактап қалды. Бутактап чыккан тилдер өз энчисине тийген орток сөздөрдү негизи кылып алышкан. Ал жалпы колдонуудагы лексикага түрк тилдеринин ар диалектилеринде түрлдүү вариантта қолдонулган, бирок семантикалык мааниси бирдей, окшош сөздер болуп эсептелет. Мисалы, “ай”, “күн”, “асман”, “жетиген” ж.б. Ошентип, жалпы қолдонуудагы лексика адамдын иш-аракетин, қурчаган негизди (ядрону) толук қамтыды.

Жогоруда кеп болгон К.Ашыралиевдин “Орхон-Енисей жазма эстеликтериндеги уңгу сөздөр” деген эмгегинде сөздөрдү сөз түркүмдөрү боюнча бөлүштүргөн. Албетте, байыркы доордогу сөздөр менен бүгүнкү күндөгү сөздөрдүн корун салыштырууга болбойт. Анткени коом өзгөргөн сайын тил да өзгөрүп, коом өнүккөн сайын тилдин кору да өнүп-өсүп турат.

Эстеликтердеги зат атооч сөздөрдү астрономиялык аттарды, топонимдерди, жыл мезгилдерин, буюмдардын, кийим-кеченин, куралдардын, айбанаттарды аттарын бтлгтзген жана тамак-аштарга, жемиштерге ж.б. байланыштуу сөздөрдү өзүнчө бир топко, сын атоочторду, сан атоочторду, ат атоочторду жана этиш менен тактооч

сөздөрдү өзүнчө топторго бөлүп караган. Бул сөздөрдөрдү ич ара дагы бир топ майда бөлүктөргө бөлүп караган⁴⁰ [2. 22-36]/

Өзгөчө колдонгон сөздөр катары сан атоочторду айтууга болот. Эстеликтердин тексттинде жолуккан сан атоочтордун колдонулушу бүгүнкү күндөгү колдонгон сан атоочтордон айырмаланат. Тактап айтканда бир ондук сан кемитилип айтылганын Билге каганга коюлган эстеликтеги тексттен ачык көрөбүз:

Оригиналы:

Котормосу:

Үзе көк теңри

Үстүбүздө көк теңири

йети йегирми йашыма

он жети жашымда

танут тапа сүледим

таңгутка (кытайга) карай беттендим

танут юудуныг буздым

таңгут калкын талкаладым

оглын, йотазын, йылкысын

уулун, аялын, жылкысынн

барымын анта алтым

дүнүйөсүн ошондо жоолодум⁴¹[1. 74/].

Жогорку тексттен көрүнгөндөй, татаал сан атоочтор колдонулганда бир ондук сан кошулуп айтылган:

Үч йегирим – он үч

Беш йегирми он беш

Алты отуз – жыйырма алты

Токуз кырк отуз тогуз

Йети йетимиш – алтымыш жети

Йүз беш йегиме – жүз он беш ж.б. мындай эсептик сандар ондук сандардын ичинде гана колдонулуп, ал эми жүздүк, миңдик сандар бүгүнкү күндөгүдөй эле тартипте колдонулгандыгын көрөбүз:

Йүз элиг – жүз элүү

Алты биң – алты миң

Йети биң – жети миң ж.б. [2/30].

Мындан сырткары, йарум (жарым), түмөн (он миң) деген сан атоочтор колдонулат. Ошондой эле иреттик сан атоочторду -мынч мүчөсү уюштургандыгын төмөнкү мисалдар менен далилдеген:

алтынч - алтынчы

йетинч – жетинчи

токузунч тогузунчу

онунч – онунчу

бир йегирминч – он биринчи . [2/30].

Аталган эмгекте сан атоочтор сыяктуу эле башка сөз түркүмдөрү менен катар кызматчы сөз түркүмдөрү боюнча да азыноолак сөз кылып, майда тпоторго ажыраткан.

Енисей жазуусу – Орхон жазуусунан мезгили боюнча мурунку жазуу. Енисей эстеликтери табылган жерлерде байыркы кыргыздар жашашкан

⁴⁰ . Ашыралиев К. Орхон - Енисей жазма эстеликтериндеги уңгу сөздөр. - Ф.: 1963, 22-36 бб.

⁴¹ Айдаров Г. Орхон ескерткиштеринин текси. -Алматы, 1990, 220 б.

жана ал жазууларды кыргыздар калтырышкан, ошону менен бирге элеаны кыргыздар менен ирегелеш жашаган башка уруулар да колдонушкан. Енисей жазуусунун алгачкы мезгили – V кылым. Орхон жазуусу мезгили боюнча Енисей жазуусунан кийинки өркүндөтүлгөн жазуу болуп эсептелет [3.584].

Корутунду. Жалпы түрк элдерине таандык болгон Орхон-Енисей жазууларын ар атараптан изилдөө иши бүгүн да актуалдуу бойдон калууда. Учурда түрк тилдү элдердин ар тараптан жакындашууга болгон аракетине биздин аз да болсо салымыбыз болот деген ишенимдебиз.

Жыйынтыктап айтканда, биздин ата-бабаларыбыз калтыран таш жазмаларынын келип чыгышы бир топ татаал маселе болуу менен өтө узак убакытты өз ичине камтыганын байкоого болот. жалпы эле түрк элдерине таандык болгон таш жазма эстеликтердин тексти көптөгөн окумуштуулардын изилдөө объектиси болуп келе жатканы менен тиешелүү деңгээлде изилдөөнүн толук борборуна айлана элек. Көрүнүктүү түркологдор С.Е.Малов, В.В.Радлов өңдүү окумуштуулар бул жазууларды кыргыз элине таандык кылганы ырас, бирок ал божомолдорго так ойлор айтылып, жыйынтыктуу чекит коюла элек.

Пайдаланылган адабияттер:

1. Айдаров Г. Орхонескеркиштериниң тексти. Алматы, 1990, 220 б.
2. Ашыралиев К. ОрхонЕнисей жазма эстеликтериндеги уңгу сөздөр. Ф.: 1963, 120 б.
3. Жаманкулова. Г. Байыркы кыргыз тили. -Бишкек, 2016, 651 б.
4. Малов С.Е.Памятники древнетюркской письменности. -М.:1951.
5. Наджип Э. Кипчакско-огузскийлитературный язык мамлюковского Егпета XIV века. -М., 1961
6. Тенишев Э.Р. Древнекыргызский язык. – Бишкек: 1997, 360 б.

Zhumagali İBRAGİMOV. KAZAK TÜRKCESİNİN TÜRKİSTAN AĞZINDA EDATLAR	245
Зульфия Ишкильдина, Светлана Косцова. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА СЛОВА В РУССКОМ И БАШКИРСКОМ ЯЗЫКАХ: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ	251
Ahmedova Shaxnozahon. TOPONIMIKA FANI VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI	256
Shirnova Yekaterina Turakulovna. O'ZBEK VA RUS TILLARI MUROJAAT VOSITALARI TADQIQIGA DOIR	261
Aynur Cəfərova. QARAQALPAQ DİLİNDƏ KONSONATLARIN (SAMİTLƏRİN) İŞLƏNMƏSİ	267
IV SHU'BA. TURKIY XALQLARNING UMUMIY MADANIY MEROSI	
Аминев Закирьян Галимьянович. ОБ АРХАИЧЕСКИХ БАШКИРСКИХ ЭПОСАХ «УРАЛ БАТЫР» И «АКБУЗАТ»	275
Турганбаев Нурмамат Орозович. БАЙЫРКЫ ТАШ ЖАЗМА ЭСТЕЛИКТЕРДЕГИ ОРТОК СӨЗДӨР	278
Адилбекова Эльмира Сейтимовна, Емре Гүлже. TÜRK ANLATI GELENEĞİNDEKİ GÖLGE OYUNLARI: KARAGÖZ	286
Turgay AKDURUŞ. RENKLERİN SİYASİ VE TOPLUMSAL OLAYLARDA KULLANIMI	295
Filiz GÜVEN, Zeynep AVCI. İŞLEVSEL TİPTEN BELLEKSEL TEMSİLE: EMİR TİMUR'UN TÜRKİYE SAHASINDAKİ HALK ANLATILARINDA TİPOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ	303
Камалова Гульдар Рашитовна, Шакурова Шаура Рашитовна. НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ И ВКЛАД ВЫДАЮЩЕГОСЯ УЧЕНОГО-ТЮРКОЛОГА РАШИТА ШАКУРОВА В ГУМАНИТАРНУЮ НАУКУ	312
Алиева Ляззат Бердуақасқызы, Ұлас Жанниет. TÜRK MODERNLEŞMESİNİN TAŞIYICI GÜCÜ: HALK TİYATROSU	322
Əhmədova Səbirə Şövqi qızı. SƏMƏRQƏND ŞƏHƏRİNİN TARİXİ MEMARLIQ ABİDƏLƏRİ	328
Fatimə Salmanova. AZƏRBAYCAN MUĞAMI	334
Sobirova E'zoza G'ayrat qizi. TURKIY XALQLARNING MILLIY QADRIYATLARINI TALQIN ETISH	339
Ayan Əlizadə. QƏRBİ AZƏRBAYCAN BÖLGƏSİNİN ZƏNGİN MƏTBƏXİ	341
Həsənova Ülkər Fikrət. TARİX DƏRSLƏRİNDƏ AKMEOLOJİ SƏRİŞTƏNİN FORMALAŞDIRILMASINDA İSTİFADƏ OLUNAN ÜSUL VƏ VASİTƏLƏR	348
Aysel Hüseynova. UŞA-QARABAĞIN MƏDƏNİ İNCİSİ	353
Hüseynova Fatimə. AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏK XALÇALARI	359
Zülfıqarova Aytən. ÇÖVKƏN OYUNU	367
Abbosova Mubina. ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR - TURKIY MADANIYAT TARG'IBOTCHISI	371

